

Теорія та історія держави та права

УДК 340.12

Калюжний Ростислав Андрійович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права

Навчально-наукової Юридичний інститут

Національного авіаційного університету

Калюжный Ростислав Андреевич

доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры теории и истории государства и права

Учебно-научный Юридический институт

Национального авиационного университета

Kaliuzhnyj Rostyslav

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Theory and History of State and Law of

Education and Research Institute of Law

National Aviation University

Шапенко Людмила Олександрівна

асистент кафедри теорії та історії держави і права

Навчально-наукової Юридичний інститут

Національного авіаційного університету

Шапенко Людмила Александровна

асистент кафедры теории и истории государства и права

Учебно-научный Юридический институт

Национального авиационного университета

Shapenko Liudmyla

Assistant of the Department of Theory and History of State and Law of

Education and Research Institute of Law

National Aviation University

**ПРАВАЗАСТОСОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ
ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК
СОЦІОКУЛЬТУРНОЕ ЯВЛЕНИЕ**

LAW ENFORCEMENT ACTIVITY AS A CULTURAL PHENOMENON

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правозастосовної діяльності в межах соціокультурного підходу, який передбачає вивчення впливу цієї діяльності на людську свідомість і поведінку з метою забезпечення належного рівня правової соціалізації особистості та духовної цілісності населення в державі. У результаті наукового пошуку авторами зроблено висновки, що правозастосовна діяльність, маючи соціально-правову природу, є об'єктивно необхідним та соціально корисним юридичним інструментом, який стимулює прогрес у правовій системі, задовольняє конкретні потреби суб'єктів, швидко реагує на суспільні зміни та адаптується до нових потреб трансформаційних процесів у правовій сфері і суспільному житті в цілому.

Ключові слова: правозастосовна діяльність, цінність механізму правозастосування, соціальна цінність права, принципи правозастосовної діяльності, правова соціалізація.

Аннотация. Статья посвящена исследованию правоприменительной деятельности в пределах социокультурного подхода, который предусматривает изучение влияния этой деятельности на человеческое сознание и поведение с целью обеспечения надлежащего уровня правовой социализации личности и духовной целостности населения в государстве. В результате научного поиска авторами сделаны выводы, что правоприменительная деятельность, имея социально-правовую природу, является объективно необходимым и социально полезным юридическим инструментом, который стимулирует прогресс в правовой системе, удовлетворяет конкретные потребности субъектов, быстро реагирует на изменения в обществе и адаптируется к новым потребностям трансформационных процессов в правовой сфере и общественной жизни в целом.

Ключевые слова: правоприменительная деятельность, ценность механизма правоприменения, социальная ценность применения права, принципы правоприменительной деятельности, правовая социализация.

Summary. The article is devoted to the study of the law enforcement activity in the context of the socio-cultural approach that provides for studying of this activity's influence on human consciousness and behavior so that to ensure a proper level of the legal socialization of a personality and moral values of the population in a state. As the result of the scientific research, the authors have concluded that law enforcement activity being of a socio-legal nature is an objectively essential and socially useful legal instrument, which stimulates the progress of the legal system, satisfies concrete needs of subjects, quickly reacts to social changes and adapts to new needs of transformational processes in the legal field and social life on the whole.

Keywords: law enforcement activity, value of the law enforcement mechanism, social value of the law, principles of law enforcement activity, legal socialization.

Постановка проблеми. Застосування права досить часто стає предметом наукового аналізу. Адже воно є невід'ємною ланкою юридичного процесу, яка забезпечує реалізацію права та передбачає здійснення індивідуалізації абстрактних правових приписів з метою врегулювання тих чи інших суспільних відносин. Тобто правозастосовна діяльність є важливою складовою механізму правового регулювання, функціональне призначення якої полягає у продовженні розпочатого правотворчістю процесу шляхом переведення закріплених у нормах права ідеальних моделей поведінки в реальну правову дійсність, де відбувається виконання певних завдань та досягнення конкретних цілей задля впорядкування різноманітних відносин в соціумі. Все це свідчить про ключову роль правозастосовної діяльності у функціонуванні правової системи, а також про актуальність вивчення питань застосування права, особливо в умовах модернізації та демократизації українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми застосування права неодноразово викликали зацікавленість з боку вчених-правознавців, зокрема М. О. Борисенка, Д. О. Бочарова, Ю. А. Іванова, М. М. Мікуліної, А. М. Перепелюк, О. В. Петришина, С. П. Погребняка, О. Ф. Скакун, В. С. Смородинського, А. В. Старостюк, О. О. Тихомирова та ін. Проте традиційно у наукових працях основна увага акцентована на розгляді окремих питань, зокрема щодо суб'єктів, стадій, структури, цінності механізму правозастосування, його ефективності чи співвідношення з іншими формами реалізації права. Разом з тим, слід відмітити, що більшість дослідників правозастосування в цілому розглядає як діяльність компетентних державних органів та їх посадових осіб, яка суттєво впливає на всі соціальні відносини як на мікро-, так і макрорівні. Саме це дозволяє говорити про необхідність дослідження застосування права в межах соціокультурного підходу, який нині є одним з найбільш затребуваних у сфері юридичного знання.

Мета статті спрямована на визначення ролі правозастосовної діяльності у забезпеченні функціонування вітчизняної правової системи, а також з'ясування властивостей, що зумовлюють її соціальну цінність та значущість.

Виклад основного матеріалу. Соціокультурний підхід до вивчення правозастосування виявляється в тому, що воно повинне розглядатися, в першу чергу, як один із способів впливу на людську свідомість та поведінку, а також як одне із засобів соціального контролю, в силу чого правозастосовна політика держави, маючи спільну стратегію з іншими соціальними інститутами, підтримує емоційну стабільність та духовну цілісність серед населення. Важливим при цьому залишається вдосконалення ідеології правозастосування і її постійного роз'яснення потенційним адресатам. Ідеологію в цілому можна трактувати як сукупність ідей, поглядів, принципів, цінностей, що відображають відношення її носіїв до реальної дійсності. Правозастосування по суті є одним із способів виразу і конкретизації правової ідеології і тих її правових цінностей, які в подальшому стають складовими елементами соціальної та індивідуальної правової психології.

Ідеологічна складова правозастосування знаходить свій вираз також і у актах тлумачення правових норм. Оскільки ефективне правове регулювання певних суспільних відносин, узгодження інтересів суспільства, особи і держави у разі існування різноманітних колізій чи прогалин в праві, може бути забезпечене за допомогою його тлумачення, що здійснюється у результаті прийняття відповідних компромісних рішень. Разом з тим, слід відмітити, що проблема тлумачення у такому випадку вже виходить за межі реалізації права та має соціальний аспект.

Досліджуючи питання соціальної цінності застосування права в умовах демократизації суспільства, варто зазначити, що правозастосовна діяльність, зокрема та, яка спрямована на вирішення завдань та досягнення цілей юридичної відповідальності, не завжди відповідає уявленням щодо соціальної справедливості. Це зумовлено тим, що досить суворі санкції за окремі види злочинів, а також їхній широкий соціальний резонанс виступають не лише мірами державного реагування у випадку протиправної поведінки суб'єктів, а й елементами правової ідеології, об'єктивацією позиції держави відносно найбільш небезпечних з її точки зору суспільних явищ. Звісно така позиція не виключає можливості забезпечення соціальної справедливості у правозастосовній діяльності, але, як правило, лише у тих випадках, коли необхідним є вироблення нових юридичних підходів для її вдосконалення.

Правозастосування, будучи важливим засобом забезпечення реалізації права, містить у собі всі основні цінності, які притаманні праву. Адже, якщо право встановлює та охороняє численні цінності суспільного життя (наприклад, здоров'я, гідність, свободу, сім'ю, приватну власність тощо), то правозастосування слугує інструментом для забезпечення реалізації загальносоціальних цінностей та погодження інтересів між різними членами в суспільстві. Саме ж вивчення соціальних аспектів правозастосовної діяльності потрібно здійснювати через призму соціальної цінності права.

У юридичній літературі цінність права визначається як його спроможність служити метою і засобом задоволення науково обґрунтованих,

соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їх об'єднань, а цінності в праві сприймаються як шкала виміру самого права [1, с. 227]. Право впорядковує суспільне життя, забезпечуючи досягнення суспільної злагоди, дотримання балансу інтересів різних суб'єктів, безпеку людини та суспільства [2, с. 101].

Вищезазначене характеризує право з позиції інструментальної цінності, яка полягає у тому, що право є універсальним загально визнаним засобом (інструментом) встановлення і забезпечення необхідного суспільного порядку, охорони соціальних цінностей, розв'язання соціальних конфліктів, а також механізмом реалізації суспільних інтересів. З цього випливає, що і правозастосовна діяльність є тим інструментом, який, спрямовуючись на обслуговування механізму переводу загальних приписів в індивідуальну поведінку суб'єктів права, забезпечує реалізацію соціальних інтересів, що втілюються як у нормі права, так і у конкретному волевиявленні правозастосувача. Разом з тим важливим є той факт, що цінності сприймаються через урахування людських потреб та інтересів і їх забезпечення залежить не лише від якості самого об'єкта, а й від відношення суб'єкта. Все це дозволяє зробити висновок, що правозастосування є невід'ємним засобом реалізації прав і свобод людини і громадянина. Тобто, правозастосування цінне як засіб досягнення соціальних цілей, відриваючись від яких воно не матиме значення. У цьому випадку цінності проектуються через призму людських потреб та інтересів (задоволення соціально справедливих інтересів індивідів чи суспільства загалом, необхідність організації та впорядкування суспільних відносин тощо). Також варто зауважити, що правозастосовна діяльність у порівнянні з безпосередніми формами реалізації права має значно більшу соціальну значимість, оскільки в процесі застосування норм права задовольняються не особисті інтереси осіб, які застосовують право і не лише осіб, що реалізують права і обов'язки, а задовольняються інтереси всього суспільства [3, с. 38-39].

Говорячи про соціальну цінність застосування права, неможливо залишити осторонь питання принципів, завдяки яким забезпечується дієвість даної форми реалізації права. Адже, як слушно зауважує М.О. Борисенко, принципи правозастосовної діяльності є юридичними орієнтирами, які тим чи іншим чином спрямовують діяльність суб'єктів у сфері правозастосування. Науковець, виокремлюючи такі принципи правозастосовної діяльності як принципи справедливості, обґрунтованості, законності, доцільності та верховенства права, робить висновки, що завдяки цим основним положенням в повній мірі відображаються природа та закономірності даної сфери діяльності, її органів і посадових осіб, громадян і їх об'єднань, недержавних утворень з метою правильного вирішення індивідуально-конкретних правових ситуацій [4, с. 25-27].

Дійсно, беручи за основу принцип верховенства права, який ґрунтується на визнанні прав і свобод людини і громадянина найвищою цінністю, правозастосовні органи спрямовують свою діяльність на захист прав і свобод від будь-яких посягань шляхом своєчасного та якісного розгляду юридичних справ, забезпечують пріоритетність прав і свобод людини та громадянина над інтересами держави. Завдяки принципу обґрунтованості досягається всебічне та повне дослідження всіх фактичних обставин, необхідних для прийняття рішення. В свою чергу, принцип законності покликаний забезпечити прийняття цього рішення з дотриманням встановленої законом форми (вирок, рішення, наказ тощо) та його відповідність диспозиції чи санкції правової норми, що застосовується. Використання принципу доцільності слугує прийняттю справедливого, оптимального та ефективного рішення, зміст якого максимально відповідає межах норм права, що застосовується уповноваженим органом. Керуючись принципом справедливості, забезпечується безсторонність та послідовність при застосуванні права, неупередженість при розгляді справи та прийнятті рішення.

У наукових джерелах поряд з названими принципами правозастосовної діяльності виокремлюються також принципи добросовісності, розумності,

пропорційності та своєчасності [2, с. 167-168; 5, с. 268-269], що є відображенням не лише якості, а й необхідності цієї діяльності. Вищевказане дозволяє стверджувати, що дотримання названих вимог до процесу та результату правозастосування дозволяє ефективно на основі правових норм задовольнити соціальні потреби та інтереси конкретного суб'єкта права, а також суспільства в цілому.

З огляду на положення теорії права слід констатувати, що соціальне призначення правозастосовної діяльності, її місце та роль у правовій системі простежується також і у її функціях, тобто у цілеспрямованому впливі на суспільні відносини, що відбувається у результаті цієї діяльності. Причому даний вплив, що має державно-владний характер, може бути досягнутий різними способами, зокрема економічними, політичними, рекомендаційними, заохочувальними, адже правозастосовна діяльність може здійснюватися у виконавчій, правоохоронній, правозахисній чи безпековій формі [2, с. 162-164]. Саме імперативність правозастосовної діяльності забезпечує стабільність та порядок суспільного життя, дотримання гарантій реалізації вимог правових приписів. Беручи до уваги наукові напрацювання Д.О. Бочарова, слід зазначити, що до основних функцій правозастосовної діяльності належать функція індивідуальної піднормативної регламентації суспільних відносин та правозабезпечувальна функція [6, с. 17-18]. Аналізуючи зміст цих функцій, можна зробити висновок, що правозастосування є специфічним видом юридичної діяльності, яка має на меті реалізацію права шляхом використання, виконання та дотримання правових норм. Адже правозастосовний орган, застосовуючи норми права одночасно виконує вимоги правової норми (обов'язок розглянути конкретну справу, прийняти відповідне рішення), використовує, закріплені в нормах, можливості (право прийняти рішення в межах закону), а також дотримується встановлених заборон (недопустимість перевищення владних повноважень) [8, с. 4-12]. Реалізуючи у процесі своєї діяльності зазначені функції, правозастосовний орган здійснює індивідуальне правове регулювання на рівні конкретних життєвих ситуацій та створює умови

для подальшого функціонування самого права. Все це вказує на ключове положення правозастосування у загальному механізмі правореалізації, яке, завдяки впливу компетентних органів держави на суб'єктів права, слугує інструментом регулювання та впорядкування суспільних відносин, управління діяльністю різних індивідів у відповідності з інтересами держави.

Розглянувши принципи, функції, форми та ідеологічну основу правозастосовної діяльності, необхідно відмітити, що важливою соціальною вимогою, яка стосується цієї діяльності є її системність. Вона повинна визначатися не випадковими, фрагментарними, вибірковими інтересами та тенденціями, а спрямовуватися на вдосконалення суспільних відносин за допомогою правових норм. З цього випливає те, що пріоритетними напрямками правозастосовної діяльності повинні бути як вироблення достовірних критеріїв оцінки існуючого правового регулювання суспільних відносин, так і виявлення стратегічних завдань держави для формування правової свідомості особистості в процесі її правової соціалізації, що є важливим елементом загальної соціалізації індивіда. Так, особистість в процесі правової соціалізації повинна усвідомлювати та засвоювати правові норми, основні засади правового життя, цінності та моделі правомірної поведінки, що існують у певному суспільстві. Слід відмітити, що правову соціалізацію ні в якому разі не можна ототожнювати з адаптацією індивіда до умов правового середовища, де людині відводиться лише пасивна роль для засвоєння досвіду попередніх поколінь. Мається на увазі, що правову соціалізацію необхідно сприймати як двосторонній процес, в якому людина одночасно є і об'єктом, і суб'єктом соціальних та правових відносин: як об'єкт вона відчуває на собі вплив соціального та правового середовища, а як суб'єкт перетворює його. А в результаті засвоєння соціального досвіду особистість формує власну систему ціннісних пріоритетів та установок.

Критерієм ефективності соціалізації може бути сприйняття чи не сприйняття індивідом існуючих суспільних відносин. Говорити про успішну соціалізацію особистості можна лише тоді, коли вона усвідомлює своє місце в

соціумі, свій обов'язок перед суспільством, розуміє сутність та значення своїх вчинків, в тому числі і правових, їх узгодженість зі своїми соціальними та правовими обов'язками. Тобто правова соціалізація передбачає засвоєння особистістю зразків соціальної та правової поведінки, а також встановлення власного ціннісного імперативу. Адже вітчизняною юриспруденцією розроблені теоретико-правові засади, що зорієнтовані на забезпечення прав і свобод людини, визнання державою, громадськими, політичними і релігійними організаціями людської особистості як вищої цінності, дотримання поваги до її духовного суверенітету, свободи особистісного самовизначення і творчої самореалізації [7, с. 273]. І особистості, що проходить процес правової соціалізації потрібно лише реально сприймати правову дійсність та інші соціальні явища, визначаючи при цьому ціннісні орієнтири.

Звісно, правова соціалізація є лише частиною загальної соціалізації особистості, яка відбувається з урахуванням вже традиційних закономірностей. Разом з тим, враховуючи універсальність права та абстрактність багатьох юридичних категорій, можна говорити про відносну самостійність правової соціалізації. Тобто її сутність полягає у засвоєнні індивідом елементів правової культури, а на їх основі формування власної системи уявлень та установок щодо правових явищ. І як результат – розуміння необхідності правомірної поведінки та забезпеченість громадського порядку.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що особлива роль правозастосовної діяльності у сучасних умовах, які вимагають постійного вдосконалення суспільних відносин, полягає у її спрямованості на встановлення правопорядку у всіх сферах суспільного життя. Даний соціальний ефект досягається:

- по-перше, шляхом роз'яснення широкому колу суб'єктів основних аспектів правової ідеології, зокрема висвітлення охоронної та регулятивної функцій права, надання інформації адміністративно- та кримінально-правового змісту з метою забезпечення реалізації імперативних норм права;

- по-друге, завдяки стимулюванню правомірної поведінки суб'єктів юридичними засобами;
- по-третє, в результаті проведення у зв'язку з правозастосовною діяльністю різних кампаній (наприклад, «за чисте повітря», «за чисте місто», «проти наркотиків» та ін.), які позитивно впливають на соціальне регулювання суспільних відносин.

Висновки. В результаті дослідження, необхідно зауважити, що сталий розвиток сучасного суспільства неможливий без дієвого правового регулювання відносин, що виникають в соціумі. При цьому важливе місце в механізмі правового регулювання займає правозастосовна діяльність, адже від неї головним чином залежить своєчасна та ефективна реалізація нормативно-правових приписів. Маючи соціально-правову природу, застосування права є об'єктивно необхідним та соціально корисним юридичним інструментом, що стимулює прогрес у правовій системі. Його соціальна цінність зумовлюється властивостями, які здатні задовольнити конкретні потреби суб'єкта, необхідні для його нормального існування та стабільного розвитку. Виконуючи важливі завдання у системі праворегулювання, правозастосування швидше, порівняно із правотворчістю, реагує на суспільні зміни, адаптується до нових потреб трансформаційних процесів у правовій сфері та суспільному житті в цілому.

Література

1. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология : [учебник] / Скакун О. Ф. – [2-е, с измен. и доп.]. – Харьков : Эскада, 2006. – 384 с.
2. Теорія держави і права: навч. посіб. для підготовки фахівців з інформ. безпеки / [О. О. Тихомиров, М. М. Мікуліна, Ю. А. Іванов та ін.]; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. – Київ : Кондор-Видавництво, 2016. – 332 с.
3. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Перепелюк Анна Михайлівна; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2016. – 224 с.

4. Борисенко М. О. Ознаки та принципи правозастосовної діяльності: теоретичний аспект / М. О. Борисенко // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Том 12. – № 3(34). – С. 23-27.
5. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
6. Бочаров Д. Проблемні лекції [Електронний ресурс] / Д. Бочаров. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2006. – 73 с. – Режим доступу : [file:///C:/Users/Admin/Downloads/RE0000025%20\(1\).PDF](file:///C:/Users/Admin/Downloads/RE0000025%20(1).PDF)
7. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства : Монографія / М. П. Недюха. – К. : «МП Леся», 2012. – 400 с.
8. Старостюк А. В. Застосування норм права : [навч. посібник] / А. В. Старостюк. – Ірпінь : Нац. академія ДПС України, 2007. – 136 с.